

Hadîd Sûresindeki Kıraat Farlılıkları ve Manaya Etkisi

Mehmet Efe

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye

hafizefe1969@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0154-2069>

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'deki kıraat farlılıkları, "kirâat-i aşere" (on kıraat) olarak meşhur olmuş ve Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla nakledilerek gelmiştir. Kıraat farlılıklarının önemli bir kısmı, manaya etkisi olmayan şive, telaffuz ve okuyuş farklarından kaynaklanan şifahî farlılıklardır. Kıraat farlılıklarının çok az kısmının manaya etkisi vardır. Bu durum anlamda bir tezat ve çelişki oluşturmayıp, bilakis manaya zenginlik katmakta ve daha kapsamlı bir mana elde edilmesini sağlamaktadır. Makalemizde Hadîd sûresindeki kıraat farlılıkları ve manaya etkisi bağlamında bu hususun gösterilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Kıraat Farlılıkları, Hadîd Sûresi, Mana.

Geliş Tarihi/Received Date: 15.02.2019 Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.11.2019

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Citation: Efe, Mehmet. "Hadîd Sûresindeki Kıraat Farlılıkları ve Manaya Etkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2019): 415-435.

Qirā'at Differences in Surah Al-Ḥadīd and its Influences on Meaning

Abstract

The differences of qirā'at in Holy Qur'ān are called Al-Qirā'at al-Ashr al-Mutawatir and reported from Prophet Muhammad via an uninterrupted chain of reliable transmitters. Most of differences in qirā'at do not have any sort of influences on understanding of the holy text on the contrary they are related to accent, pronunciation and qirā'at which are based on oral differences. Very few of the differences in qirā'at have an influence on the meaning. For his reason, the differences in qirā'at do not cause any paradoxes and inconveniences, on the other hand enable to get a wide understanding and variety of meanings. The main aim of this article is to mention to this reality in the context of surah Al-Ḥadīd.

Keywords: Tafsir, Qur'ān, The Differences of Qirā'at, Surah al-Ḥadīd, Meaning.

Giriş

Hadīd sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in 57. sûresi olup, "müsebbihât" sûreleri denilen sebbeha-yüsebbihu kelimeleriyle başlayan beş sûrenin ilkidir.¹ Bu sûrelerin faziletiyle ilgili olarak, Hz. Peygamber'in yatmadan önce müsebbihâtı okuduğu ve bu sûrelerde bin âyetten faziletli bir âyetin bulunduğunu söylediği rivayet edilmiştir.² 25. âyetinde demir manasına gelen "hadīd" (حَدِيد) kelimesi geçtiği ve demirin önemine işaret edildiği için sûreye bu isim verilmiştir. Medine'de nâzil olmuştur ve 29 ayettir.³

Hadīd sûresinde semâvât ve arzın Allah'ı tesbih ettiği, mülkiyetinin O'na ait olduğu, evvel ve âhir, zâhir ve bâtın olanın O olduğu, semâvât ve arzı altı günde yarattığı, semadan ineni ve arzdan çıkanı bildiği, nerede olursa olsunlar kullarını bildiği ve onlarla beraber olduğu zikredilmektedir. Yine ilk altı âyetin âyet sonlarında yüce Allah'ın çok güçlü, hüküm ve hikmet sahibi, hayat veren ve öldüren, her şeye kadir, her şeyi bilen, yaptıklarımızı gören, bütün işler kendisine dönen, gönüllerde olanı bilen olarak zikredilmektedir.

Yüce Allah'ın semâvât ve arzın hakiki mirasçısı olduğu, (el-Ḥadīd, 57/10) emanetçi olan insanın, infak etmekten kaçınmaması gerektiği belirtilmektedir. Yine 11. ve 18. âyetlerde karz-ı hasen (Allah'a güzel bir borç verme), ayrıca bu sûrede çokça zikredilen semâvât ve arz

¹ Diğerleri el-Haşr 59/1, es-Saf 61/1, el-Cum'a 62/1 ve et-Tegâbü'n 64/1 sûreleridir.

² Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. A. Muhammed Şâkir (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1962), "Fedâilü'l-Kur'ân", 21; "Da'avât", 22.

³ Bk. Ali Özek v.dğr., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 1993; Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 5: 234.

kelimeleriyle gerçekte mülkiyeti Allah'a ait olanı infak etmek suretiyle insan, emanetinde olanı gerçek sahibine vermiş olmaktadır. Böyle bir dünyada, dünya hayatının insan için oyun ve eğlenceden, süslenmeden, övünmeden, mal ve evlat çoğaltmadan ibaret olduğu, nihayetinde sahip olunan şeylerin çerçöp haline geleceği ve insanoglunun dünya metana (kâinatın gerçek sahibini düşünerek) aldanmaması gerektiği belirtilmektedir (el-Hadîd, 57/20).

Hadîd sûresi 22, 23 ve 24. âyetlerde yeryüzünde vuku bulan ve insanların başına gelen her şeyin yaratılmadan önce bir kitapta yazılı olduğu, dolayısıyla insanların ellerinden çıkana üzülmemeleri ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetten dolayı şımarmamaları, cimrilik etmemeleri istenmekte, Allah'ın kendini beğenip, böbürlenlen kimseleri sevmediği, aslında O'nun zengin ve hamde layık olduğu belirtilmektedir.

Sûrenin son kısmında (el-Hadîd, 57/25-29), Yüce Allah'ın peygamberleri açık delillerle gönderdiği, insanların yeryüzünde adaleti yerine getirmeleri için kitabı ve mizanı indirdiği, süreye isim olan demirin insan için faydaları, Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim aleyhisselâm ile onların soylarına kitap ve nübüvvet verdiği, ardından Meryem oğlu İsa'yı peygamber olarak gönderdiği belirtilmektedir.

Hadîd sûresinde, kâinata olan biten her şeyin Allah'ın bilgisi ve gözetiminde, kuşatması altında olduğu bütün âyetlerde hissedilmektedir.⁴

Kur'ân-ı Kerim sûrelerinin önemli bir kısmı gerek tez çalışmalarında, gerek makalelerde, kıraat farklılıkları ve tefsire etkisi bakımından incelenmiştir. Hadîd sûresinin, söz konusu tez ve makalelerde çalışılmamış olması, bizim bu sûredeki kıraat farklılıklarını ve manaya etkisini incelememizde etkili olmuştur.

1. Hadîd Sûresindeki Kıraat Farklılıkları

1.1 Hadîd Sûresindeki Manaya Etki Etmeyen Usulî Kıraat Farklılıkları

“Asl” kelimesinin çoğulu olan “usul” lügatte; prensipler, kaideler, ilkeler, kurallar, aslî kurallar gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Ayrıca kendisine ihtiyaç duyulan ve başkasına muhtaç olunmayan anlamında da kullanılır. Kıraat ilminde, kıraat imamlarının uyguladığı belli ve

⁴ Konuyla ilgili olarak bk. Emin Işık, “Hadîd Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 15: 13-14.

⁵ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “asl”, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1990) 11: 16; Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-hadîs, Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 18.

düzenli kaideleri ifade etmektedir.⁶ Cüz'î hükümlerin kendilerine nisbet edildiği küllî kaideler şeklinde de ifade edilmiştir.⁷ Yani kıraatte imamların kendilerine ait değişmeyen kaideleri şeklinde ifade edilebilir. Makalemizde, sözü edilen usul kaideleri âyetlerde sırası geldikçe izah edilmiştir. Bunu yaparken âyetlerin akışının bozulmaması esas alınmıştır.

Kırâat-i aşere, aşağıda isimlerini ve râvilerini belirttiğimiz on kıraat imamına göre okuyuş farklılıklarını ihtiva etmektedir.⁸ Bu imamlardan ilk yedisine göre okuyuş farklılıklarına kırâat-i seb'a denilmektedir. Makalemizde kırâat-i aşere'ye göre; Hadîd sûresindeki usulî kıraat farklılıkları belirtilmiş olup, manaya etkisi olan ferşî kıraat farklılıkları ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bütün Kur'ân'da aynı uygulamalar geçerli olduğu için, çalışmamızda öncelikle kıraat imamlarının medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl ile ilgili uygulamalarını belirtmek istiyoruz.

1.1.1. Kırâat-i aşere'de Medd-i munfasıl ve Medd-i muttasıl

Kırâat-i aşere'de medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl ile ilgili iki usul vardır. Kur'ân-ı Kerim'in yarısına yani Meryem sûresine kadar "merâtib-i erba'a" (dört mertebe) olup, Meryem sûresinden başlayıp, Kur'ân-ı Kerim'in sonuna kadar "mertebeteyn" (iki mertebe) vardır.

a) Merâtib-i erba'a

Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Cafer ve Ya'kûb medd-i munfasılı bir elif (aslî med ile), medd-i muttasılı iki elif (aslî med üzerine bir elif ziyadesiyle) okumuşlardır.

⁶ Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlimleri Sözlüğü* (Konya: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 46.

⁷ Recep Koyuncu, *Kıraat İlimi ve Takrîb Usûlü* (Konya: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 173.

⁸ Makalemizde gereksiz tekrarlardan azami ölçüde kaçınmak maksadıyla, kıraat imamlarının isimlerini, rumuzlarını ve vefat tarihlerini burada belirtmekle yetindik. **1)** Nâfî' (ö. 169/785) ح a) Dûrî (ö. 248/862) ط b) Sûsî (ö. 261/874) ی **4)** İbn Âmir (ö. 118/736) ك a) Hişâm (ö. 245/859) ل b) İbn Zekvân (ö. 242/857) م **5)** Âsım (ö. 127/745) ن a) Ebû Bekir Şu'be (ö. 193/809) ص b) Hafs (ö. 180/796) ع **6)** Hamza (ö. 156/773) ف a) Halef (ö. 229/844) ض b) Hallâd (ö. 220/835) ق **7)** Kisâî (ö. 189/805) ر a) Ebû'l-Hâris (ö. 240/854) س b) Hafs Dûrî (ö. 248/862) ت **8)** Ebû Cafer (ö. 130/748) جع a) İsa b. Verdân (ö. 160/776) عى b) Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786) جم **9)** Ya'kûb (ö. 205/821) بع a) Ruveys (ö. 238/852) بس b) Ravh (ö. 235/849) حه **10)** Halefû'l-Âşir (ö. 229/844) خل a) İshak (ö. 286/889) سح b) İdris (ö. 292/905) سه; Bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 11. Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 321; Mehmet Rüştü Aşıkutlu, *Aşere Kaideleri Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği*, 1 (Basılmamış ders notları).

Ayrıca Kâlûn ve Dûrî'nin (Ebû Amr'ın râvisi) medd-i munfasılı iki elif okuyuşları da vardır.⁹ İbn Âmir, Kisâi ve Halefû'l-Âşir medd-i munfasıl ve medd-i muttasılı üç elif (aslı med üzerine iki elif ziyadesiyle); Âsım dört elif (aslı med üzerine üç elif ziyadesiyle);¹⁰ Hamza ve Verş beş elif (aslı med üzerine dört elif ziyadesiyle)¹¹ okumuşlardır.

b) Mertebeteyn

Meryem sûresinden başlayıp Kur'ân-ı Kerîm'in sonuna kadar olan *mertebeteyn* göre medd-i munfasılı aslı med ile okuyanlar, merâtib-i erba'ada olduğu gibi Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Cafer, Ya'kûb'dur. Medd-i munfasılı, aslı med üzerine iki elif ziyadesiyle okuyanlar Kâlûn, Dûrî, İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'dir.

Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâi, Ebû Cafer, Ya'kûb, Halefû'l-Âşir medd-i muttasılı, aslı med üzerine iki elif ziyadesiyle (üç elif) okurlar. Hamza ve Verş medd-i munfasıl ve medd-i muttasılı, aslı med üzerine dört elif ziyadesiyle (beş elif) okumuşlardır.¹² Dolayısıyla makalemizin konusu olan Hadîd sûresindeki medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl olan yerlerdeki farklı okuyuşlarda "mertebeteyn" usulü geçerli olacaktır. Medlerle ilgili farklı kıraatleri bütün olarak verdikten sonra şimdi sırasıyla âyetlerdeki diğer usulî kıraat farklılıklarını verebiliriz.

1.1.2. Nakil

Nakil, kelimedeki hemze harfinden önce gelen sakin harfe, hemzenin harekesini verip, hemzeyi hazfetmektir. *Nakil* okuyuşu, kıraat imamları arasında sadece imam Nâfi'nin râvisi Verş rivayetinde mevcuttur.¹³

1. âyette "وَالْأَرْضِ" kelimesini "وَالْأَرْضِ" şeklinde vakıf halinde nakil yaparak okuyanlar Verş ve Hamza'dır, vasıl halinde sadece Verş nakil yapar. Sözü edilen kelimelerde vakıf halinde Hamza'nın sekteli okuyuşu vardır, vasıl halinde ise Hamza'nın sekteli okuyuşu ve Hamza'nın râvisi Hallâd'ın sekteli okuyuşu yanında ayrıca Hallâd'ın sektesiz okuyuşu da

⁹ Adı geçen kıraat imamlarına (Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Cafer, Ya'kûb), *ashâb-ı hadr* (hadr kıraatıyla okuyanlar) denir.

¹⁰ İbn Âmir, Âsım, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'e *ashâb-ı tedvîr* (tedvîr kıraatıyla okuyanlar) denir.

¹¹ Hamza ve Verş'e *ashâb-ı terfil* denir.

¹² Aşikkutlu, *Aşere Kaideleri Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği*, 2.

¹³ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âtî's-seb'*, 2. Baskı (Beyrut: Dârü'l-kitâbî'l-Arabî, 1984), 140.

vardır. Burada olduğu gibi lâm-ı ta'riften sonra gelen hemzeli kelimelerde bütün Kur'ân'da aynı durum geçerlidir.¹⁴

8. âyetteki “وَمَدَّ أَعْدَدَ” ifadesinde olduğu gibi sakin harften sonra hemze (hemze-i münekkere) gelirse Verş nakil yapar, vakıf halinde Hamza da nakil yapar. Bu tür yerlerde (Hamza'nın râvisi) Halef'in sekteli ve sektesiz (vaslen ve vakfen aynıdır) iki türlü okuyuşu vardır.¹⁵ Sıla bahsinde geçen cem'i gâib ve muhatap zamirlerinden sonra hemze geldiğinde Verş beş elif çekerek sila yaptığı yerlerde nakil yapmaz, vakıf halinde sadece Hamza nakil yapar.¹⁶

1. âyetteki “وَهُوَ” kelimesini burada olduğu gibi “هو”nin başında “و” ve “ف” olduğu zaman “وَهُوَ” şeklinde Kâlûn, (Nâfi'in râvisi) Ebû Amr, Kisâi, Ebû Cafer bütün Kur'ân'da “ه” (he) harfini sakin olarak okumuşlardır.¹⁷

Yine 1. âyetteki “وَشَيْءٌ” kelimesini Verş tavassut ve tûl ile okur, Hamza sekte yapar, Hamza'nın râvisi Hallâd'ın sekteli ve sektesiz okuyuşu vardır.¹⁸

1.1.3. Terkîk

Terkîk, rakkaka (رَقَقَ) rubâi fiilinin masdarı olup lügat anlamı; inceltmek, ince yapmak, arıtmak, yumuşatmak, konuşmasını tatlı dilli yapmak, yumuşak bir dil kullanmak anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Kıraat istilahında ise harflerin sıfatlarından olup, harfi ince okumaya denir. Zıddı tefhîmdir.²⁰

3. âyette “الْأَجْرُ” ve “الظَّاهِرُ” kelimelerindeki “ra” harflerini Verş terkîk ile (ince) okur. Diğer terkîk örnekleri âyetlerin akışı içinde yeri geldikçe belirtilmiştir.

¹⁴ “الأرض” kelimesi için ayrıca bk. el-Hadîd 57/2, 4, 5, 10, 21, 22; “الأول، الأخر” kelimeleri için el-Hadîd 57/3; “الأجرة” kelimesi için el-Hadîd 57/20; “الأماني” kelimesi için el-Hadîd 57/14; “الأمم” kelimesi için el-Hadîd 57/16; “الآيات” kelimesi için el-Hadîd 57/17; “الاولاد، الاموال” kelimeleri için el-Hadîd 57/20; “الأنجيل” kelimesi için el-Hadîd 57/27.

¹⁵ Hemze-i münekkere için bk. el-Hadîd 57/8. âyette (iki tane vardır), 10. âyette (iki tane), 14. âyette (iki tane), 20, 25, 26. âyetlerde vardır. Ayrıca el-Hadîd 57/7, 18, 19 ve 27. (iki tane) âyetlerdeki hemzelerde Verş beş elif çekerek sila yaptığı için nakil yapmaz.

¹⁶ Bk. Dimyâti, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Abdülfettâh Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, (İstanbul: Hilal Yayınları, ts.), 133.

¹⁷ Bk. el-Hadîd 57/2, 3, 4, 6. Kıraat farklılıkları için bk. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâti, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate aşer* (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1971), 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

¹⁸ Bk. el-Hadîd 57/3, 29.

¹⁹ Mutçalı, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-hadîs*, 334.

²⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 120.

1.1.4. Medd-i bedel

“إيمان، أم، أمنا” gibi kelimelerde olan medlere *medd-i bedel* denir. Bunun sebebi, med, sakin hemze harfinden bedel olduğu içindir.²¹

3. âyette “الْأَجْرُ”daki ikinci hemzeye Verş kasr, tavassut, tûl şeklinde (1 elif, 3 elif ve 5 elif uzatarak) üç vecih okur. Bu hemzeye diğer kıraat imamları da kasr ile 1 elif uzatarak okurlar. Kıraat imamlarının “أ، إ، إ” şeklinde bir elif uzatarak okudukları medd-i bedel olarak isimlendirilen bu tür hemzeleri Verş bu kelimeye olduğu gibi bütün Kur’ân’da üç vecih okur.

1.1.5. Taklîl

Taklîl, fetih olarak da isimlendirilen normal, düz okuyuş ile imâle arası bir okuyuştur. Bu şekil okuyuşa “beyne beyne” veya “imâle-i suğrâ” da denir. Uygulamasının ehil bir hocadan (fem-i muhsinden) öğrenilmesi gerekir.²²

4. âyette “إستوى” kelimesini Verş taklîl ile okur, Hamza, Kisâî, Halefû'l-Âşir imâleli okurlar.²³ Şimdi imâlenin ne olduğu hususunda bilgi verilecektir.

1.1.6. İmâle

“İmâle” (الإمالة), “امال، يميل” fiilinin mastarı olup, bir yerden bir yere meyletmek, bozmak, değiştirmek, eğmek gibi anlamlara gelmektedir. Kıraat istilahında ise fethayı kesreye, elifi de yâ harfine meylederek okumaktır. İmâlenin “imâle-i kübrâ” ve “imâle-i suğrâ” olmak üzere iki şekli vardır. İmâle-i kübrâ; elifteki fethayı kesreye daha fazla yakınlaştırarak okumaktır. İmâle-i suğrâ ise, elifteki fethayı yâ harfinin kesresine az bir şey yaklaştırmaktır.²⁴ Örnek yukarıdaki taklîl ile ilgili ayette verilmiştir.

Ayrıca kıraat imamlarından taklîl ve imâle yapanlar, kelimelere göre değişebildiğinden, geçtiği her ayette ayrı ayrı gösterilmiştir.

²¹ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 4. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 115.

²² Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 156.

²³ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 132.

²⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 72.

1.1.7. İdgam

İdgam, bir şeyi diğer bir şeye katmaktır. Bir harfi diğer bir harfe katıp, tek bir kelimeymiş gibi okumaktır.²⁵ Âsım kıraatinde sakin olan birinci kelimenin son harfini, ikinci kelimenin baş harfine katmaktır. Kıraat istilahında idgam ikiye ayrılmaktadır:

İdgâm-ı sağîr: Aynı cins iki harften birincisinin sakin, ikincisinin harekeli olduğu idgamdır.

İdgâm-ı kebîr: Aynı cins iki harften birincinin de, ikincisinin de harekeli olduğu idgamdır. Bu idgama büyük idgam denilmesinin sebebi, Kur'ân'da çokça geçmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'ân'da hareke, sükûndan fazla geçmektedir.²⁶

Sûsî aynı harf yan yana harekeli geldiğinde de idgam yapmaktadır. Örneğin; 4. âyette “يَعْلَمُ مَا يَلِيحُ” ifadesindeki harekeli “mim”leri (Ebû Amr'ın râvisi) Sûsî idgam ederek okur.²⁷

1.1.8. Sıla

4. âyette “وَهُمْ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ” kelimelerinde geçen “كُنْتُمْ” zamirinde olduğu gibi, cem'i gâib ve muhatap zamirlerini Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Cafer “كُنْتُمْ” şeklinde uzatarak okurlar. Bu okuyuş şekline kıraat ilminde *sıla* adı verilir.²⁸ Kâlûn'un sıla yapmaksızın “كُنْتُمْ” şeklinde normal okuyuşu da vardır. Yine bu çeşit zamirlerden sonra yukarıda geçtiği gibi hemze gelirse, Verş de beş elif uzatarak sıla yapar. Ayrıca devamında hemze bulunan sılalarda (Hamza'nun râvisi) Halef'in sekteli ve sektesiz okuyuşu vardır. Bu tür zamirlerde vaslen sıla yapılır, vakfen yapılmaz. Zamirin sonundaki sakin harf başka bir kelimeyle birlikte gelmesi sebebiyle harekeye dönüşmüşse de sıla yapılmaz.

²⁵ Ahmed Mahmûd Abdüssemiş' el-Hafyân, *Eşherü'l-mustalahât fi fenni'l-edâi ve ilmi'l-kırâ'ât* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2001), 230.

²⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 1: 274-275; İbrahim b. Saîd ed-Devserî, *Muhtasarü'l-ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kırâ'ât* (Riyad: Dârü'l-hadâre li'n-neşr ve't-tevzî', 2008), 19.

²⁷ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 132.

²⁸ Hadîd sûresinde 57/4 ve 7. âyetinde (üç tane sıla var), 8. âyetinde (dört tane), 9. âyetinde (iki tane), 10. âyetinde (iki tane), 12. âyetinde (üç tane), 13. âyetinde (üç tane), 14. âyetinde (yedi tane), 15, 16. âyetlerinde (iki tane), 17, 18. âyetlerinde (iki tane), 19. âyetinde (iki tane), 20, 21, 22, 23, 26. âyetlerinde (iki tane), 27. âyetinde (dört tane) ve 28. âyetinde (iki tane) toplam kırk beş tane sıla vardır. Sıla kavramı için bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 147.

20. âyetteki “فَرَبِّهِ” kelimesindeki “ه” zahirini burada olduğu gibi İbn Kesîr bütün Kur’ân’da sıla yaparak (uzatarak) okur.²⁹ “الْآخِرَةَ” ve “مَغْفُورَةً” kelimelerinin “ر” harflerini Verş terkîk ile okur.

1.1.9. İbdâl

İbdâl, sakin hemzeyi mâkablının harekesi cinsinden bir harf-i medde dönüştürmektir.³⁰

8. âyette üç tane “و” (vav) harfine ibdâl vardır. “لَا تُؤْمِنُونَ” (lâ tü’minûne) kelimesindeki hemze “لَا تُؤْمِنُونَ” (lâ tûminûne) şeklinde “و” (vav) harfine dönüşmüştür. Aynı âyetteki “لَتُؤْمِنُوا” ve “مُؤْمِنِينَ” (li-tü’minû, mü’minîn) kelimelerinde de durum aynıdır. İbdâl eden kıraat imamları vasıl halinde Verş, Sûsi, Ebû Cafer’dir. Vakıf halinde Hamza da ibdâl eder.³¹

9. âyette “آيَاتٍ” ve “لِرُؤْفَتٍ” kelimelerinde Verş (1 elif, 3 elif, 5 elif) medd-i bedel yapar. Ayrıca “لِرُؤْفَتٍ” kelimesindeki “و” harfini uzatmadan -ki buna “adem-i işbâ” denilir.³² “لِرُؤْفَتٍ” şeklinde okuyan kıraat imamları Ebû Amr, Ebû Bekir Şu’be b. Ayyâş (Âsım’ın birinci râvisi), Hamza, Kisâî, Halefü’l-Âşîr’dir.

10. âyette “مِيرَاتٍ” kelimesindeki ra harfini Verş terkîk ile (ince) okur. “وَكَلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحَسْبَى” ifadesindeki “وَكَلًّا” den sonra gelen “و” dan dolayı oluşan idgâm-ı ma’a’l-gunneyi (Hamza’nın râvisi) Halef, bi-lâ gunne yaparak okur.³³ “الْحَسْبَى” kelimesinde Ebû Amr ve Verş taklîl yaparak okur. Ayrıca Verş’in fetih/düz okuyuşu da vardır. Hamza, Kisâî, Halefü’l-Âşîr aynı kelimeyi imâleli okurlar.

12. âyette “تَرَى” kelimesinde Sûsî’nin imâleli ve imâlesiz (feth/düz) okuyuşu vardır. “يَسْمَعَى” kelimesinde de Verş’in taklîl ile ve düz okuyuşu olup, aynı kelimedede Hamza, Kisâî ve Halefü’l-Âşîr’in imâleli okuyuşu vardır. “بَشَرِيكُمْ” kelimesinde yine Verş’in taklîli ve Ebû Amr, Hamza, Kisâî

²⁹ İbn Kesîr burada olduğu gibi müfred-müzekker-gâib zamirlerini bütün Kur’ân-ı Kerîm’de harekesine uygun med harfiyle uzatarak okur. Bu, sıla veya zamir sılası şeklinde isimlendirilir. Malum olduğu üzere İbn Kesîr kıraati dışında, diğer kıraatlerde mâkabli sakin müfred-müzekker-gâib zamiri (bazı istisnaları dışında) uzatılmaz, sadece mâkabli harekeli olanlar uzatılır. Bk. Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 195-198; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 147.

³⁰ İbdâl kavramı için bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 84.

³¹ Pâlvî, *Zübdetü’l-irfân*, 132.

³² Bk. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 97.

³³ “نَمُو” idgâm-ı ma’a’l-gunne harflerinden “و” harflerinde Halef bütün Kur’ân-ı Kerîm’de idgâm-ı bi-lâ gunne yaparak okur. Bu yüzden “و” harflerinde idgâm-ı ma’a’l-gunnenin hükmü caizdir. Ayrıca kıraatin takrîb tarîkinde, Kisâî’nin râvisi Hafs Dürî’nin Ebû Osman ed-Darîr tarîkiyle sadece “ي”li olan idgâm-ı ma’a’l-gunnede, idgâm-ı bi-lâ gunne yaparak okuyuşu vardır.

ve Halefû'l-Âşir'in imâlesi vardır. “أَيُّدِيَهُمْ” kelimesindeki zamirin ha'sını Ya'kûb “أَيُّدِيَهُمْ” şeklinde zammeli okumuştur.

1.1.10. İşmam

İşmam, sözlükte; bir kimseye bir şeyi koklatmak³⁴ anlamındadır. Tecvid ilminde, sükûndan sonra zamme harekeye işaret etmek üzere, dudakları öne doğru toplamak, demektir.³⁵

Üç çeşit işmam vardır:

1) Vakıf halinde, kelimenin ötre harekesine işaret etmek üzere yapılan işmam.

2) Bir hareketin diğer bir harekeye karıştırılmasıyla yapılan işmam.

3) Bir harfin diğer bir harfe karıştırılmasıyla yapılan işmam.³⁶

3. âyette “فَل” kelimesinde Hişâm (İbn Âmir'in râvisi), Kisâî, Ruveys (Ya'kûb'un râvisi) işmam yaparlar. Buradaki işmam, bir harfin diğer bir harfe karıştırılmasıyla yapılan işmamdır. “فَطْرُوبِيَّتُهُمْ” ifadesindeki “ب” harflerinde Sûsî'nin idgamı vardır. “وَطَّاهِرٌ” nun “ر” sını Verş terkik ile (ince) okur.³⁷

14. âyette “بَلَى” kelimesinde Verş'in taklîli ve Ebû Amr, Hamza, Kisâî ile Halefû'l-Âşir'in imâlesi vardır. “جَاءَ” kelimesinde de sadece İbn Zekvân (İbn Âmir'in râvisi), Hamza ve Halefû'l-Âşir'in imâlesi vardır. “الْأَمَانِي” kelimesini Ebû Cafer “الْأَمَانِي” şeklinde şeddesiz med ile okumuştur.³⁸

1.1.11. Teshîl

Teshîl (التسهيل) rubâîi bablardan olup lügat olarak, araziyi/toprağı düzlemek, düz hale getirmek, kolaylaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.³⁹ Kıraat ıstılahında ise hemzede varit olan değişikliğe/değiştirmeye denir. Başka bir tarife göre teshîl, hemze ile he arası bir okuyuşa denir.

14. âyetteki “جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ” ifadesinin ikinci hemzesini Verş, Kunbül, Ebû Cafer ve Ruveys teshîl ile okurlar. Verş ile Kunbül'ün ibdâl ile okuyuşları

³⁴ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *Kâmus Tercümesi*, trc. Mütercim Âsım Efendi (İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304-1305), 4: 359.

³⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 222.

³⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 224.

³⁷ Bk. Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

³⁸ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 287; Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 70.

da vardır. Kâlûn, Bezzî ve Ebû Amr birinci hemzeyi iskât, ikinci hemzeyi tahkik ile okurlar.

15. âyette “مَأْوِيكُمْ” ve “بُنْسَ” kelimelerinde Verş, Sûsî ve Ebû Cafer’in ibdâli vardır. Yine “مَأْوِيكُمْ” ve “مَوْلِيكُمْ” de Verş’in taklil ve fetih iki vecih okuyuşu olup, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşîr'in de imâlesi vardır. “فِدْيَةٌ” da Halef'in idgâm-ı bi-lâ gunnesi vardır.

1.1.12. Tağlîz

Tağlîz, harfi telaffuz ederken ağızda bir dolgunluk, kalınlık oluşturmaktır. Tağlîza, *tefhîm* de denilmektedir. Ancak çoğu zaman *tefhîm* “ر” (ra) harfi için, tağlîz de “ل” (lâm) harfi için kullanılmaktadır. “الصلوة”, “الطلاق” ve “الظلم” örneklerinde olduğu gibi, sakın veya fethalı “ص” (sâd), “ط” (tâ) ve “ظ” (zâ) harflerinden sonra gelen fethalı “ل” (lâm) Nâfî'in râvisi Verş kıraatine göre kalın okunur. Bu şekilde kalın okunan “ل” (lâm) harfine “lâm-ı mugallaza” denilmektedir.⁴⁰

16. âyetteki “فَطَالَ” nin “ل” harfini Verş tağlîz⁴¹ ve terkik ile iki vecih okur. “عَلَيْهِمْ” ifadesindeki “عَلَيْهِمْ” kelimesini Ebû Amr “عَلَيْهِمْ” şeklinde “م” in kesresiyle okur, Hamza, Kisâi, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşîr “عَلَيْهِمْ” şeklinde “ه” nin zammesiyle okurlar. “وَكَثِيرٌ” kelimesinin “ر” harfini Verş terkik ile okur.

18. âyette “حَسَنًا يُضَاعَفُ” ifadesindeki idgâm-ı ma'a'l-gunneyi Halef, belîğ (idgâm-ı bi-lâ gunne) ile okur. “يُضَاعَفُ” kelimesini İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Cafer, Ya'kûb “يُضَاعَفُ” şeklinde elifsiz ve ayın'ın şeddesiyle okurlar.⁴²

20. âyette iki defa geçen “الْكُتُبَا” kelimesinde Verş ve Ebû Amr'ın taklil okuyuşu olup, Verş'in fetih (düz) okuyuşu da vardır. Yine aynı kelimedede Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşîr'in imâlesi vardır. “فَقَرِيهٌ” kelimesinde de Verş'in taklil okuyuşu olup, Ebû Amr, Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşîr'in imâlesi vardır.⁴³

21. âyette “مُعْرِفَةٌ” kelimesinde Verş “ر” harfini terkik ile okur ve “أَمْثُوا” kelimesinde de medd-i bedel yapar. “يُؤْتِيهِ” kelimesinde Verş, Sûsî ve Ebû

⁴⁰ İbrahim Muhammed el-Ceremî *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'ân* (Şam: Dârü'l-kalem, 2001) 96-97; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 95.

⁴¹ Lâm-ı mugallaza: Fer'î harflerden olup, Lâm-ı mufahhame de denir. Zıddı terkiktir. Bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 95.

⁴² Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 4. Baskı (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987), 8: 169; Dâni, *et-Teyssîr*, 208; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.) 4: 64; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 287.

⁴³ Bk. Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

Cafer ibdâl ederler.⁴⁴ Kelimenin sonundaki zamirde İbn Kesîr sıla yapar. “يَشَاءُ” kelimesinde Halef’in belîğ okuyuşu vardır. Ayrıca “يَشَاءُ” kelimesinin hemzesinde Hişâm ve Hamza’nın ibdâl, teshîl, revm okuyuşları vardır. Yukarıda ibdâl ve teshîlin ne olduğu hususunda bilgi verilmişti. Şimdi burada revm ile ilgili bilgi verilecektir.

1.1.13. Revm

Rvm, harekeye ses vermek anlamına gelmektedir. Kurrânın bazılarına göre harekenin birazını telaffuz etmektir. Bazılarına göre ise harekeye ses verirken sesin büyük çoğunluğunu zayıflatmaktır. Aslında iki görüş de aynı şeyi yansıtmaktadır. Nahivcilere göre ise harekeye gizli bir ses vermektir.⁴⁵

23. âyette “لِكَيْلَا تَأْسَوْا”deki “تَأْسَوْا” kelimesinde Verş, Sûsî ve Ebû Cafer ibdâl ederler. “يَمَاتِيكُمْ” kelimesinde Verş taklîl ile ve düz (fetih) okuyup, hemzede de medd-i bedel yapar. Yine aynı kelimedeki Hamza, Kisâî ve Halef’ül-Âşîr’in imâlesi vardır. Ayrıca buradaki hemzeyi Ebû Amr medsiz okur.⁴⁶

25. âyette “لَقَدْ أَرْسَلْنَا” ifadesindeki “رَسَلْنَا” kelimesini Ebû Amr “س”in sükûnuyla “رَسَلْنَا” şeklinde okumuştur. “فِيهِ”deki “ه” zamirinde İbn Kesîr sıla yapar. “بِأَسْنِ” kelimesinde Verş, Sûsî ve Ebû Cafer ibdâl ederler. “شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ” ve “مَنْ يَنْصُرُهُ” ifadelerinde Halef idgâm-ı bi-lâ gunne (belîğ) yapar.⁴⁷ “لِلنَّاسِ” kelimesinde Dûrî’nin imâlesi vardır.

26. âyette “نُوحًا وَابْرَاهِيمَ” ifadesinde Halef’in bi-lâ gunne okuyuşu vardır. “ابْرَاهِيمَ” kelimesindeki “ي” harfini Hişâm “ابْرَاهِمَ” şeklinde “ا” ile okur. Yine “الْأَنْبِيَاءَ” kelimesini Nâfi’ “الْأَنْبِيَاءَ” şeklinde hemze ile okur. “وَيَكْبُرُ” kelimesinin “ر” harfini Verş terkik ile okur.⁴⁸

27. âyette “أَمْوَالًا، فَأَتَيْنَا، أَنْبِيَاءَنَا، أَنْبِيَاءَنَا، أَنْبِيَاءَنَا” kelimelerinde Verş, medd-i bedel yapar. “عَلَيْهِمْ” üzerinde de taklîli vardır. Ebû Amr ve Hafs Dûrî “ع” üzerinde imâle ederler. “رُسُلَنَا” kelimesini Ebû Amr daha önce 25. âyette geçtiği şekilde “س” harfinin sükûnuyla “رُسُلَنَا” olarak okumuştur. “الضُّعُفُ”nun zamirini İbn Kesîr sıla ile okur. “رَأْفَةً وَرَحْمَةً” ifadesinde Sûsî ve Ebû Cafer hemzeyi elife ibdâl eder. “وَرَحْمَةً” kelimesinde Kisâî vakfen imâle eder. “عَلَيْهِمْ” kelimesini

⁴⁴ Bk. Palûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 121.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, 8: 173; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 287.

⁴⁷ ي harfinin olduğu idgâm-ı ma'a'l-gunneleri, aşere tarîkinde Halef’in bi-lâ gunne yapmasının yanı sıra, takrîb tarîkinde Kisâî’nin râvisi Hafs Dûrî, Ebû Osman ed-Darîr tarikiyle bi-lâ gunne (belîğ) yapar.

⁴⁸ Dimyâtî, *lthâfû fuzalâ'i'l-beşer*, 534.

Hamza ve Ya'kûb "ه"nin zammesiyle "عَلَيْهِمْ" şeklinde okumuşlardır. "كَيْفٍ" kelimesinin "ر" harfini Verş terkîk ile okur.⁴⁹

29. âyette "بَلَّأَ" kelimesini Verş, "بَلَّأَ" şeklinde okumuş olup, "يَقْدُرُونَ"nin "ر" harfini terkîk ile okumuştur. Yine Verş'in, "عَلَى شَيْءٍ" ifadesinde tavassut ve tûl okuyuşu vardır. Aynı kelime, Hamza'nın sektesi olmakla birlikte, râvisi Hallâd'ın ayrıca sektesiz okuyuşu da vardır. "مَنْ يَشَاءُ" ifadesini Halef, bi-lâ gunne ile okur, bir de "يَشَاءُ"nın hemzesinde Hişâm ve Hamza'nın ibdâl-teshîl-revm uygulaması vardır.⁵⁰

Buraya kadar usulle ilgili kaideleri izah etmeye çalıştık. Usulle ilgili kaidelerin mana üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söylemek gerekir. Ferş-i hurûfla ilgili yerlerde ise çoğunlukla manaya etki etmeyip, bir kısmı manaya etki etmektedir. Manaya etkisi olmayan bazı ferşî farklılıklara da, usul kısmında ayetlerin akışı içinde işaret edilmiştir. Şimdi süredeki ferş-i hurûfla ilgili olup, manaya etki eden âyetleri izah etmeye çalışacağız. Buna geçmeden önce ferş-i hurûfla ilgili kısa bilgi vermek yerinde olacaktır.

Ferş-i hurûf: Belli bir kaideye dayanmadan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan kelime farklılıklarına denir. Cüz'î kaidelerden oluşarak küllî kaidelere tabi olmaması ve sûrelerde dağınık olarak gelmesi sebebiyle "ferş" denilmiştir.⁵¹

Kıraate dair çalışmalarda Bakara'dan Nâs'a kadar sûre sûre bu kelimeler ele alınmıştır. Fâtiha sûresi ise kıraat kitaplarında usul kaideleri içerisinde ele alınmaktadır. Mesela İbnül-Cezerî "ed-Dürretü'l-mudhiyye" adlı eserini iki kısma ayırarak birinci kısımda usul, ikinci kısımda ise sûrelerdeki ferşle ilgili kelimelerin tahlilini yapmıştır.⁵²

1.2. Hadîd Sûresindeki Manaya Etki Eden Ferşî Kıraat Farklılıkları

1.2.1. el-Hadîd 57/5

لَهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ يُرْجِعُ الْأُمُورَ

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler ancak O'na döndürülür."

Bu âyette geçen "تُرْجِعُ" kelimesini İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ya'kûb, Halefû'l-Âşîr "تُرْجِعُ" şeklinde okumuşlardır. Adı geçen kıraat imamları meçhul sîgasıyla "تُرْجِعُ" şeklindeki kelimeyi malum sîgasıyla "تُرْجِعُ" şeklinde okudukları için mana "Bütün işler ancak O'na döndürülür."

⁴⁹ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

⁵⁰ Dimyâtî, *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

⁵¹ İbrahim Muhammed el-Ceremî *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'ân*, 204.

⁵² Bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Dürretü'l-mudhiyye fi'l-kırâ'âti's-selâsi'l-mütemmimime li'l-aşr* (Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1993), 22.

yerine “Bütün işler ancak O’na döner.” şeklinde olmaktadır.⁵³ Dolayısıyla “تُؤْتِجُ” şeklindeki meçhul sığasıyla Allah’ın azametini daha güçlü bir vurgu olduğu görülmektedir.

1.2.2. el-Hadîd 57/9

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِّيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ...

“Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler (tedricen) indiren O’dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”

“نَزَّلَ” kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya’kûb “يُنَزِّلُ” şeklinde okumuşlardır.

a) “يُنَزِّلُ” okunuşuna göre mana; “...apaçık âyetleri bir defada indiren O’dur.”

b) “نَزَّلَ” okunuşuna göre mana; “...apaçık âyetleri (tedricen) peyderpey indiren O’dur.”⁵⁴ Bu âyette de kıraat farklılığı daha kapsamlı bir mana elde edilmesini sağlamıştır.

Ayrıca tef’îl babının teksîr manasına kullanıldığı da dikkate alındığında mana; “... çokça, peyderpey indiren O’dur.” şeklinde de anlaşılabilir.

1.2.3. el-Hadîd 57/10

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ لَا يَسْتَوِي مَنكُم مَّنْ أَنْفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلَ ۗ أُولَٰئِكَ أَكْبَرُ ۚ أَعْلَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِن بَعْدِ وَقَاتِلُوا ۗ وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحَسَنَىٰ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ne oluyor size ki, Allah yolunda harcamıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vadetmiştir. Allah’ın yaptıklarınızdan haberi vardır.”

a) “وَكُلًّا” kelimesini İbn Âmir mübtedâ olarak “وَكُلًّا” şeklinde okumuştur. Bu durumda “وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحَسَنَىٰ” okuyuşuna göre mana “Bununla beraber hepsi, Allah’ın en güzel olanı vadettiği kimselerdir.”⁵⁵ şeklindedir.

⁵³ Dâni, *et-Teyssîr*, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 287.

⁵⁴ Nehhâs, Ahmed b. Muhammed, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 3. Baskı, nşr. Zühayr Gâzî Zâhid (Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1988), 4: 351-352; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kur’âti’l-aşr*, 287; Dimyâtî, *İthâfû fuzalâ’i’l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 133.

⁵⁵ Dâni, *et-Teyssîr*, 208; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 62-63; Nâsiruddîn Ebü’l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1314), 2: 496.

b) İbn Âmir dışındaki diğer kıraat imamlarına göre mana; “ وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ ”⁵⁶ “Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vadedmiştir.” şeklinde olup, kıraat farklılığı âyetin manasında köklü bir değişikliğe sebep olmamakta, Kur’ân’ın ifade zenginliğini göstermektedir.

1.2.4. el-Hadîd 57/11

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ

“Kim Allah’a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun çok değerli bir mükâfatı da vardır.”

a) Âsım’ın “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde okuyuşuna göre anlamı; “(Allah Teâlâ) onun için onu kat kat arttırsın.”⁵⁷

b) Nâfî’, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşir’in “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde “ف” harfinin zammesiyle okuyuşlarına göre anlamı; “Allah da onun karşılığını kat kat artırır.”

c) İbn Kesîr ve Ebû Cafer “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde “ع” harfinin şeddesi ve “ف” harfinin zammesiyle okuyuşlarına göre “فَيُضَاعِفُهُ” ile aynı anlamdadır.

d) İbn Âmir ve Ya’kûb “فَيُضَاعِفُهُ” şeklinde “ع” harfinin şeddesi ve “ف” harfinin fethasıyla okuyuşlarına göre “فَيُضَاعِفُهُ” ile aynı anlamdadır.⁵⁸

1.2.5. el-Hadîd 57/13

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ نَابٌ بَاطِنَةٌ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرَةٌ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

“Münafık erkeklerle münafık kadınların, müminlere ‘Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım.’ diyeceği günde kendilerine ‘Arkanıza dönün de bir ışık arayın!’ denilir. Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir.”

a) Hamza’nın “أَمْؤُا انظُرُونَا” şeklinde⁵⁹ hemzeye fethalı olarak “ظ” harfini de kesreli olarak okuyuşuna göre anlamı “Bizi bekleyin de sizin nurunuzdan yararlanalım.”

b) Hamza dışında diğer kıraat imamlarının “أَمْؤُا انظُرُونَا” okuyuşlarına göre anlamı “Bize bakın da sizin nurunuzdan yararlanalım.”⁶⁰

⁵⁶ İbn Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 2. Baskı. (Beirut: Dâru İhyâ’i’t-tûrâsî’l-Arabî, 2005), 5: 230,

⁵⁷ İbn Hayyân el-Endelüsî, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 5: 231; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 8: 164.

⁵⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2. Baskı (Beirut: Âlemü’l-kütüb, 1980), 3: 132; Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 4: 353; Mutçalı, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-hadîs*, 506.

⁵⁹ Dimyâtî, *İthâfû fuzalâ’i’l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 133.

Birinci okuyuşa göre “bizi bekleyin” şeklindeki mana, ikinci okuyuşta “bize bakın” şekline dönüşerek, daha kapsamlı bir mana elde edilmesini sağlamıştır.

1.2.6. el-Hadîd 57/15

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا، مَا وَأَلَّكُمْ النَّازِهُنَّ مَوْلَاكُمْ، وَمَنْ مِّنَ الْمُصِيبِ

“Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bedel kabul edilir, varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir dönüş yeridir!”

“لا يُؤْخَذُ” kelimesini İbn Âmir, Ebû Cafer, Ya’kûb “لا يُؤْخَذُ” şeklinde “ت” ile okurlar. Burada “فِدْيَةٌ” nâib-i fâili ile meçhul fiil arasına “مِنْكُمْ” harf-i cer ve mecrûru geldiği için, fiilin “لا يُؤْخَذُ” veya “لا يُؤْخَذُ” şeklinde müzekker ve müennes gelmesi caizdir.⁶¹ Her iki durumda da aynı manaya gelmektedir.

1.2.7. el-Hadîd 57/16

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلَ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“İman edenlerin Allah’ı anma ve O’ndan inen Kur’ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.”

a) “وَمَا نَزَلَ” kelimesini Nâfi’ ve Hafs, yukarıdaki âyet-i kerîmede geçtiği şekilde okurlar ve manası “ Hakk’dan inen Kur’ân sebebiyle...” şeklinde olur.

b) “وَمَا نَزَلَ” şeklinde İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu’be b. Ayyâş, Hamza, Kisâî, Ebû Cafer, Ya’kûb, Halefû’l-Âşîr “ز”nin şeddesiyle okumuşlardır. Bu okuyuşa göre mana “Hakk’dan tedricen (peyderpey) inen Kur’ân sebebiyle...” şeklinde olur.

c) “وَلَا يَكُونُوا” kelimesini Ruveys, “وَلَا يَكُونُوا” şeklinde okur. Buna göre; “...Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar...” şeklindeki mana, Ruveys’in “وَلَا يَكُونُوا” okuyuşuna göre; “...Siz daha önce

⁶⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3: 133; İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-mesîr*, 8: 165; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 2. Baskı (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954) 27:224; Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 4: 357; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 63; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 3. Baskı (Kahire: Dârü’l-kalem, 1966), 27: 245; Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 2: 497; Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsîri Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 361.

⁶¹ Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 4: 358.

kendilerine kitap verilenler gibi olmayın...” şeklindedir.⁶²

Burada gâib ve muhatap sîgalarıyla ashâb-ı kirâm (müminler) kastedilmiştir. Bu ifadelerle, âyetin mana bütünlüğü çerçevesinde, ashâb-ı kirâm ikaz edilmeyip, teşvik edilmiştir.⁶³

1.2.8. el-Hadîd 57/18

إِنَّ الْمَصَّدِّقِينَ وَالْمَصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

“Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah’a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır.”

“إِنَّ الْمَصَّدِّقِينَ وَالْمَصَّدِّقَاتِ” ifadesindeki her iki kelimedede bulunan “ص” harflerini İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu’be b. Ayyâş şeddesiz olarak tahfîf ile okurlar. Diğer kıraat imamları yukarıda yazıldığı gibi “ص” harflerini şeddeli okumuşlardır.⁶⁴

a) İbn Kesîr ve Ebû Bekir Şu’be’nin okuyuşuna göre anlamı; “(Allah’ı ve elçisini) tasdik eden erkekler ve tasdik eden kadınlar” olur.

b) Diğer kıraat imamlarının şeddeli okuyuşuna göre anlamı; “Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar” şeklinde olur.⁶⁵

Burada tasdik ve sadaka kelimeleri arasında şöyle bir anlam ilişkisi de kurulabilir. Âyette “إِنَّ الْمَصَّدِّقِينَ وَالْمَصَّدِّقَاتِ” kıraatiyle ifade buyurulan “sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar” imanlarına sadâkatlerini göstermek suretiyle tasdik etmiş olurlar.

1.2.9. el-Hadîd 57/20

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهْبِطُ فَتَرَاهُ مُصْفًى ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ ۗ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُورِ

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı

⁶² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3: 134; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 8: 168. Kıraat farklılıkları için bk. Dâni, *et-Teyisîr*, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 287.

⁶³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 7: 4745.

⁶⁴ Dâni, *et-Teyisîr*, 208; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 287; Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ’i’l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü’l-irfân*, 133.

⁶⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3: 135; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 8: 169; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 27: 229; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 27: 252; Nehhâs, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 4: 359-360; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 4: 64; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Me’âfîhu’l-gayb (et-Tefsîru’l-kebîr)*, Mısır: y.y., ts: 29: 230. Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 361-362.

bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir geçimlikten başka bir şey değildir.”

Bu âyetteki “رَضَوَانٌ” kelimesinin “ر” harfini Ebû Bekir Şu’be, “رَضَوَانٌ” şeklinde zammeli okur.⁶⁶

Ebû Bekir Şu’be’nin “رَضَوَانٌ” şeklinde okuyuşu ve diğer kıraat imamlarının “رَضَوَانٌ” şeklindeki okuyuşlarına göre; her iki okuyuş da “رَضِيَ” fiilinin mastarı olduğundan her iki kelime de aynı manaya gelmektedir.⁶⁷

1.2.10. el-Hadîd 57/23

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şırmarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez.”

“بِمَاتِيكُمْ” ifadesini Ebû Amr, hemzeyi uzatmadan “بِمَاتِيكُمْ” şeklinde okumuştur.

a) Ebû Amr’ın “بِمَاتِيكُمْ” şeklinde okuyuşuna göre anlamı; “...size gelenle şırmarmayasınız.”

b) Diğer kıraat imamlarının “بِمَاتِيكُمْ” şeklindeki okuyuşlarına göre; “...Allah’ın size verdiğiyle şırmarmayasınız...” şeklindedir.⁶⁸ Âyet-i kerîmedeki kıraat farklılıkları manayı daha kapsamlı kıldığı ve zenginleştirdiği görülmektedir.

1.2.11. el-Hadîd 57/24

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ۗ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَنِيءُ الْحَمِيدُ

“Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse şüphesiz ki Allah zengindir, hamde lâyıktır.”

a) “بِالْبُخْلِ” kelimesini Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir “بِالْبُخْلِ” şeklinde “ب” ve “خ” harfinin fethasıyla okumuşlardır. “بِالْبُخْلِ، بِخُلْ، يَبْخُلْ” nün mastarı “بِخُلْ، بِخُلْ، بِخُلْ”

⁶⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 287; Dimyâtî, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 534; Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 133.

⁶⁷ رَضَوَانٌ kelimesi çok razı olmak anlamında sadece Allah için kullanılır. Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, “rzy”, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 3. Baskı (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 2002), 356; İbn Manzûr, “rzy”, *Lisânü'l-Arab*, 14: 324; İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 351.

⁶⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3: 136; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8: 173; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 27: 235; Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 4: 365; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 66; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29: 239; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 27: 258; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 362.

şekillerinde⁶⁹ gelmektedir. Dolayısıyla Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir'in "بِالْبِخْلِ" okuyuşları ile diğer kıraat imamlarının "بِالْبِخْلِ" okuyuşları aynı anlama gelmektedir.

b) "فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" ifadesini, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Cafer "هو"yi okumadan "فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ" şeklinde okumuşlardır.⁷⁰ "Şüphesiz ki Allah zengindir, hamde lâyıktır." Âsım kıraatinin de içinde olduğu diğer kıraat imamlarının okuduğu "هو" lafzı daha güçlü bir anlam elde etmemizi sağlamaktadır.

Sonuç

Kur'ân'ın farklı yorumlanmasına etki eden faktörlerden biri insan; insanın kişisel özellikleri, yetiştiği çevre, bilgi ve kültür seviyesi, mensup olduğu mezhep ve meşrebidir.

Diğeri de; Kur'ân'ın eşsiz üslubundan kaynaklanan başkaca hususların yanında, makalemize konu olan kıraat farklılıklarıdır. Kıraat farklılıklarının önemli bir kısmı; izhar, ihfâ, idgam, imâle feth, terkîk, tefhîm, nakil, sekte, iskân, iskât, hazif, sıla, med, kasr... gibi manaya etki etmeyen şifahî ihtilaflardan oluşmaktadır. Manaya etki eden kıraat farklılıkları daha ziyade müfred-cemî', müzekker-müennes, malum-meçhul, gâib-muhâtab gibi sığa farklılıkları, kelimelerdeki takdim-tehir, hareke ve harf değişimlerinden kaynaklanmaktadır.

Makalemize konu olan Hadîd sûresinin mana ve muhtevasında; olan biten her şeyin Allah'ın bilgisi ve gözetiminde, kuşatması altında olduğu bütün âyetlerde hissedilmektedir. Sûredeki toplam 29 âyetteki bütün kıraat farklılıklarını gösterdikten sonra manaya etki eden; el-Hadîd 57/5, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 18, 20, 23, 24. âyetlerden oluşan on bir âyet tespit ettik. Sûredeki diğer kıraat farklılıklarını belirlemek suretiyle, manaya etkisi olan farklılıkların az sayıda olduğunu gördük. Bu âyetlerde kıraat farklılıklarından kaynaklanan anlam değişimlerinin, birbiriyle çelişen zıt manalar olmayıp, aksine anlam ve yoruma zenginlik ve derinlik kattığını, daha kapsamlı bir mana elde edilmesini sağladığını gözlemledik.

Hadîd sûresi özelinde tespit ettiğimiz bu husus, bütün Kur'ân'daki kıraat farklılıkları için geçerlidir. Ayrıca bu kadar farklı okuyuşa rağmen, kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın manasında bir tezat oluşturmamasını, Kur'ân'ın mucize oluşunun bir delili olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici olduğunu müşahade ettik.

⁶⁹ İbn Manzûr, "bhl", *Lisânü'l-Arab*, 11: 47; Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrafî'l-elfâz* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1993) 1: 185; İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 41.

⁷⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3: 136; Dâni, *et-Teysîr*, 96, 208; Dimyâti, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 534.

Kaynakça

- Aşikkutlu, Mehmet Rüştü. *Aşere Kaideleri Mısır Tarîki Şeyh Atâullah Mesleği*. (Basılmamış ders notları).
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1314.
- Ceremî, İbrahim Muhammed. *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'ân*. Şam: Dârü'l-kalem, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. 11. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1984.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasarü'l-ibârât li-mu'cemi mustalahâti'l-kırâ'ât*. Riyad: Dârü'l-hadâre li'n-neşr ve't-tevzî', 2008.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate aşer*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1971.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1980.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmus Tercümesi*. Trc. Mütercim Âsım Efendi. İstanbul: Matbaa-i Bahriyye, 1304-1305.
- Hafyân, Ahmed Mahmûd Abdüsseimî'. *Eşherü'l-mustalahât fi fenni'l-edâ'i ve ilmi'l-kırâ'ât*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Işık, Emin. "Hadîd Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 13-14. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- İbn Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *İ'râbü'l-Kur'ân*, 2. Baskı. Beyrut: Dâru ihyâ'î't-türâsî'l-Arabî, 2005.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 4. Baskı. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1987.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Dürretü'l-mudîyye fi'l-kırâ'âti's-selâsi'l-mütemmîme li'l-aşr*. Medine: Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, 1993.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbrahim, Mustafa - ez-Zeyyât, Ahmed Hasan - Abdülkâdir, Hâmid - en-Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Karaman, Hayrettin - Çağrı Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmî ve Takrîb Usûlü*. Konya: Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 3. Baskı. Kahire: Dârü'l-kalem, 1966.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu'cemü'l-Arabîyyü'l-hadîs, Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Nehhâs, Ahmed b. Muhammed. *İ'râbü'l-Kur'ân*. 3. Baskı. Nşr. Züheyr Gâzî Zâhid. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.
- Özek, Ali - Karaman, Hayrettin - Turgut, Ali - Çağrı Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Pâlûvî, Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân*. İstanbul: Hilal Yayınları, ts.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. 3. Baskı. Dimaşk: Dârü'l-kalem, 2002.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb, (et-Tefsîru'l-Kebîr)*. Mısır: y.y., ts.
- Semîn el-Halebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf. *Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrâfi'l-elfâz*. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*. 4. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Nşr. A. Muhammed Şâkir. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1962.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'iki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.